

УДК 929.652(477.83-25):001.381.КРИП'ЯКЕВИЧ

*Олександр ЦЕЛУЙКО***ІВАН-ЮЛІАН ШПИТКОВСЬКИЙ
ТА ЙОГО КУРС ЛЕКЦІЙ З НУМІЗМАТИКИ**

Традиція викладання спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні налічує понад двісті років. Вони увійшли у навчальні програми студентів із появою європейських класичних університетів у Львові (1784) та Харкові (1805) і читалися впродовж XIX та XX ст. не лише студентам-історикам, а й тим, хто навчався на інших факультетах (філософському, юридичному, філологічному тощо). Спочатку це були окремі предмети, пізніше – цілісні курси, іменовані допоміжними чи то спеціальними історичними дисциплінами. Ми доволі мало знаємо про змістове наповнення таких курсів, їх структуру, методику роботи викладачів. Пов'язано це, як правило, із тим, що до нас у своїй більшості не дійшли (або ж їх просто не було) ті навчальні матеріали (програми, білети, підручники, посібники, курси лекцій), з якими доводилося мати справу тодішнім викладачам та їхнім студентам. Окремі огляди навчальної літератури зі сфрагістики та нумізматики не рятують ситуацію¹. Зрештою, до наших днів так і не написано комплексної історії розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні, вкрай мало сучасних базових підручників, маловідомих, а інколи зовсім невідомими є імена тих, хто доклався до становлення згаданих дисциплін. З плином часу деякі з цих імен поступово виринають із забуття, а матеріали їх особових фондів стають об'єктом пильної уваги дослідників. Так сталося, для прикладу, із спадщиною західноукраїнського історика Івана-Юліана Шпитковського (1880–1968), котрий у повоєнний період (1945–1960) працював у Львівському державному університеті

¹ Про сфрагістику у підручниках Г. Уліха та праці К. Пауловича див.: *Гавриленко В.О.* Українська сфрагістика: питання предмета та історіографії / В. О. Гавриленко / Академія наук Української РСР; Музей етнографії та художнього промислу. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 36–38; нумізMATика у підручниках Г. Уліха проаналізована у: *Шуст Р.* Нумізматична наука у Львівському університеті (кінець XVIII–XIX ст.) // Львів: місто – суспільство – культура. – Львів, 1999. – Т. 3: Збірник наукових праць / За ред. М. Мудрого (Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск). – С. 251–252 та *Кісь Я.* До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті / Я. Кісь // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1963. – № 4. – С. 38. Короткий огляд підручників Г. Уліха та Л. Ценмарка див.: *Кріль М.* Кафедра дипломатики, геральдики і хронології у Львівському університеті (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Михайло Кріль // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. Зб. наук. праць. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 73–74; *Ільків-Свидницький М.* “Історіографія ерудитів” та її вплив на палеографічні студії у Львівському університеті (1784–1848 рр.) / Микола Ільків-Свидницький // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (До 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія / за ред. Леоніда Зашкільняка та Павла Серженги. – Львів: ПАІС, 2015. – С. 86–88.

імені Івана Франка. У 1950-х рр. він забезпечував викладання студентам-історикам геральдики, сфрагістики та нумізматики, а у його особовому фондї, що зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника², відклались курси прочитаних ним лекцій та інші допоміжні навчальні матеріали. До цього часу вони не були об'єктом спеціальних наукових студій. Наша публікація покликана ознайомити читачів із одним із прочитаних ним курсів – нумізматику.

Викладання нумізматики у Львівському університеті³ розпочалось із часу відкриття Йосифінського університету (1784 р.). Готфріда Уліха (1743–1794), котрий прибув тоді до Львова, було призначено надзвичайним професором геральдики, дипломатики та нумізматики і він розпочав викладання останньої студентам другого року навчання філософського факультету⁴. У подальшому, впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст., курс нумізматики читався Фомою Вучічем, Людвіком Едвардом Ценмарком та Йосифом Мауссом. Паралельно велося формування нумізматичної колекції університету⁵. Її основу склала збірка монет графа Пія Ніколуса Гареллі (1670–1740)⁶, передана із ліквідованої Віденської терезіанської лицарської академії, та монети з дублетного фонду імператорського мюнц-кабінету⁷. Традиційним місцем зберігання нумізматичної колекції була університетська бібліотека; з 1815 р. заведено практику, коли її директор відповідав за ввірену йому збірку монет. У 1850–1860-х рр. історичні дисципліни в університеті викладали Антоні Вахгольц, Готфрід Муйс та Гайнріх Цайсберг. Перший з них титулувався професором загальної історії, історії австрійської держави та допоміжних історичних наук, однак ні він, ні двоє інших згаданих викладачів цих дисциплін (у тому числі і нумізматики) студентам не викладали. Зазнала серйозних втрат й сама колекція під час пожежі будівлі бібліотеки у листопаді 1848 р.⁸.

Нова хвиля відродження інтересу до спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у Львівському університеті датується останньою чвертю XIX ст. і пов'язана з іменами Францішека Ксаверія Ліске, Тадеуша Войцеховського,

² Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (далі – ВР ЛННБ). – Ф. 266 (Шпитковський Іван).

³ Детальніше історіографія викладання спеціальних історичних дисциплін у Львівському університеті розглянуто в: *Шуст Р., Целуйко О.* Допоміжні/спеціальні історичні дисципліни у Львівському університеті: історіографія питання / Роман Шуст, Олександр Целуйко // *Історія та історики у Львівському університеті.* – С. 141–153.

⁴ Dr. L. Finkel i Dr. Stanisław Starzyński. *Historia Uniwersytetu Lwowskiego.* – Lwów, 1894. – S. 60.

⁵ Про нумізматичну колекцію Львівського університету див.: *Reifenkugel K.* Biblioteka uniwersytecka we Lwowie: Szkic historyczno-statystyczny / Karol Reifenkugel // *Przewodnik naukowy i literacki: Dodatek do "Gazety Lwowskiej"*. – Lwów, 1873. – R. I. – Zeszyt 3. – S. 181–197; Zeszyt 4. S. 275–283; Zeszyt 6. – S. 459–468; *Шуст Р.* Нумізматична наука у Львівському університеті (кінець XVIII – XIX ст.). – С. 249–257

⁶ Колекція становила інтегральну частину т. зв. Бібліотеки Гареллі. Про неї див. *Швець Н.* Гареллі бібліотека / Н. Швець // *ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. Т. I: А–К.* – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 403; *Reifenkugel K.* Biblioteka uniwersytecka we Lwowie. – Zeszyt 3. – S. 183–184.

⁷ *Reifenkugel K.* Biblioteka uniwersytecka we Lwowie. – Zeszyt 6. – С. 459.

⁸ Дивись про це: *Reifenkugel K.* Biblioteka uniwersytecka we Lwowie. – Zeszyt 3. – S. 192–193; *Barwiński E.* Biblioteka Uniwersytecka / Eugenjusz Barwiński // *Tydzien. Dodatek literacko-naukowy "Kurjera Lwowskiego"*. – 1905. – № 21. – S. 164.

Владислава Семковича, Станіслава Закшевського⁹. Однак основну увагу ці поважні професори та доценти приділяли дисциплінам, які були пов'язані із роботою з писемними пам'ятками, насамперед, з актовим матеріалом – палеографією та дипломатикою. Подібна ситуація склалась й у міжвоєнний період, коли у 1920 р. було створено Заклад (Інститут) допоміжних історичних наук¹⁰. Його очолював професор Ян Птасьнік, а по його смерті у 1930 р. – Теофіль Модельський. Заклад провадив наукову і навчальну роботу. Тут проходили обов'язкові для студентів-медієвістів заняття із дипломатики, палеографії, сфрагістики, інших дисциплін зазначеного комплексу, однак фахівців з нумізматики не готували. Асистентом Закладу у 1930-их рр. працював Мар'ян Гайсіг. Він захистив у 1931 р. магістерську роботу з історії львівського монетного двору XVII ст. (“*Mennica lwowska do roku 1658*”), однак подальшу свою увагу присвятив сфрагістиці. Поодиноким винятком за майже сотню років став прочитаний упродовж трьох триместрів 1936/37 навч. року доцентом Каролем Малечинським (1897–1968) курс середньовічної нумізматики¹¹.

У перші повоєнні роки у Львівському державному університеті імені Івана Франка спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни практично не викладались. Це було пов'язано із перебудовою навчальних програм за радянським взірцем та зі змінами у викладацькому складі, відсутністю належних фахівців¹². Ситуація дещо покращилась у 1950-их рр. Тоді окремі дисципліни було запроваджено як обов'язкові або спеціальні курси: латинська і слов'янська палеографія з елементами хронології читалась Я. Кісем, архівознавство Ю. Гроссманом, історична географія А. Лозинським. З 1952/1953 навч. років нумізматику, геральдику та сфрагістику викладав І.-Ю. Шпитковський. Попри це, на відміну від Київського університету¹³ та деяких інших вишів СРСР, так і не було створено окремої спеціалізованої кафедри, яка б займалась належною підготовкою студентів зі спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Щоправда, у 1952 р. запрацював кафедральний Музей нумізматики й сфрагістики, перетворений у 1959 р. на Кабінет допоміжних історичних дисциплін.

⁹ Про розвиток спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін до 1918 р. див.: *Кісь Я.* До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті. – С. 37–39 та *Ciara S.* Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r. // *Wielokulturowe ̳rodowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka. – Rzeszów, 2005. – Т. III – С. 199–211.

¹⁰ Про розвиток спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у міжвоєнний період див.: *Кісь Я.* До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті. – С. 39 та *Ciara S.* Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w dobie II Rzeczypospolitej // *Wielokulturowe ̳rodowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka. – Rzeszów, 2007. – Т. V. – С. 395–408

¹¹ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1936/37.* – Lwów, 1936. – С. 50.

¹² Докладніше про це: Шуст Р., Целуйко О. Допоміжні/спеціальні історичні дисципліни у Львівському університеті імені Івана Франка (1939-2008) / Роман Шуст, Олександр Целуйко // *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Зб. наук. праць.* – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – Вип. 10. – С. 188–198.

¹³ У 1944 р. у Київському університеті було створено кафедру архівознавства, перетворену у 1952 р. у кафедру архівознавства та допоміжних історичних дисциплін

Очільником згаданого Музею та Кабінету і був І.-Ю. Шпитковський¹⁴. Відмітимо, що у його біографії можна знайти багато паралелей із долею його сучасника – Івана Крип’якевича (1886–1967). Ми могли б навіть назвати їх “однокурсниками”, якби не особливості тогочасної системи організації навчального процесу, коли студенти самостійно та у довільному порядку обирали освітні курси широкого спектру. Щоправда, старший за віком І.-Ю. Шпитковський прийшов до Львівського університету на рік швидше, ніж І. Крип’якевич – у 1903 р. Однак оскільки перших два семестри він студіював на теологічному факультеті, і лише наступного 1904 р. “перевівся” на філософський, то опинився він там тоді ж, коли розпочав своє навчання І. Крип’якевич¹⁵. Обидва студіювали історію та географію, відвідували лекції та наукові семінари своїх учителів Михайла Грушевського та Людвіка Фінкеля, зрештою і завершили навчання вони одночасно – у 1909 р. Ще за студентських років їх залучили до роботи у тогочасному центрі українського наукового життя у Львові – Наукового Товариства імені Шевченка, на сторінках видань якого побачили світ їх перші фахові праці. Очевидно, що саме в цей час відбулося їх знайомство, однак яким у той час був характер стосунків між двома молодими дослідниками встановити не можливо через брак відповідних джерел. Після університету їх життєві шляхи розійшлися. Обидва розпочали учителювати у гімназіях краю, однак І.-Ю. Шпитковський працював у Львові (1909–1910), Перемишлі (1910–1912) та Коломиї (1912–1914), у той час як І. Крип’якевич попервах був змушений перебраться до Рогатина (1909–1912). У роки Першої світової війни І.-Ю. Шпитковського мобілізували до австрійської армії, після завершення служби у якій він пішов воювати на Велику Україну. Із відновленням мирного життя у 1920-х рр. І.-Ю. Шпитковський повертається до педагогічної праці. Через свої проукраїнські погляди не раз змінював місце роботи та проживання (як сам пізніше порухував І.-Ю. Шпитковський, йому довелось попрацювати у 27 школах в 11 містах¹⁶), доки не осів на довший час у Перемишлі. Війна та повоєнне лихоліття перервали контакти між І.-Ю. Шпитковським та І. Крип’якевичем¹⁷. Коли

¹⁴ Біографічні дані про вченого почерпнуто з матеріалів особового фонду, особової справи в Архіві Львівського національного університету ім. Івана Франка (далі – Архів ЛНУ) та окремих публікацій (*Скородинська-Шпитковська С.* Український етнографічний, регіональний музей “Стривігор” в Перемишлі та його засновники / Святослава Скородинська-Шпитковська // *Перемиські дзвони*. – 1994. – № 3. – С. 9–12; *Шпитковська-Скородинська С.* Професор гімназійний. Про долю Івана-Юліяна Шпитковського / Святослава Шпитковська-Скородинська // *Поклик сумління. Всеукраїнський часопис “Меморіалу” імені Василя Стуса*. 1995, вересень. – № 26 (226). – С. 6; *Купчинський О.* Іван-Юліян Шпитковський / *Олег Купчинський* // *Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури. Вибрані статті та повідомлення*. Т. 3. – Львів, 2011. – С. 458–465; *Kurczyński O., Stepień S.* Szytkowski Jan Julian / *Oleg Kurczyński, Stanisław Stepień* // *Polski słownik biograficzny*. Т. XLIX/1. – Zeszyt 200. – Warszawa; Kraków, 2013. – С. 47–49).

¹⁵ Залікову книжку І.-Ю. Шпитковського з часів навчання у Львівському університеті див.: ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 3.

¹⁶ ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 31. – Арк. 23.

¹⁷ У листі до Степана Томашівського з 8 червня 1922 р. І. Крип’якевич, перераховуючи галицьких істориків, яких можна було б залучити до написання матеріалів до “Записок НТШ” вказував, що “Шпитковський не відзивається”. Див.: *Бортняк Н.* З листування І. Крип’якевича та С. Томашівського // *Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* / Відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упоряд. Феодосій Стеблій. – Львів, 2001 (Україна: культурна спадщина,

та як відбулося їх відновлення, достеменно не відомо. Більш жваве листування між двома вченими зав'язалося наприкінці 1920-х рр. Саме 1929 р. датована низка листів І.-Ю. Шпитковського до свого львівського, а пізніше жовківського адресата, що відклалися в особовому фонді І. Крип'якевича в ЛННУ ім. В. Стефаніка¹⁸. Із них дізнаємося, що І.-Ю. Шпитковський виступав своєрідним перемишльським контрагентом для Івана Петровича, для якого збирав по місцевих бібліотеках та приватних збірках екслібриси, готував інформацію про Перемишльську капітульну бібліотеку. Однак цікаві вони й з іншого погляду, оскільки містять широкі авторські ремінісценції про побут І.-Ю. Шпитковського у Києві у травні 1920 р. та його зустрічі із деякими київськими істориками та родиною М. Грушевського, а саме братом Олександром Грушевським та його дружиною Ольгою, розкривають обставини роботи перемишльського дослідника над однією із найбільш відомих його праць – “Родом і гербом Шептицьких” та, на жаль, так і незавершеним проектом – курсом української геральдики¹⁹, зрештою подають цікаві факти про характер стосунків у тогочасному середовищі західноукраїнської інтелігенції. Навесні 1929 р. І. Крип'якевич відбув у поїздку до Києва, де мав зустріч із М. Грушевським. У зв'язку з цим, І.-Ю. Шпитковський просив передати вітання їх “Пану Товарищу Старшому”, а по поверненні львівського історика розпитував про їх вчителя та його наукові плани. Як відомо, одним із результатів цієї поїздки І. Крип'якевича стала активізація роботи над так званим “західноукраїнським збірником”, за видання якого мала б взятися відповідна комісія Всеукраїнської Академії наук. У двох варіантах проекту цього збірника з вересня 1929 р. та з жовтня 1930 р. як один із авторів числився й І.-Ю. Шпитковський, якому доручалось підготувати розвідку про перемишльські документи XVI ст.²⁰. Згадки про можливу участь у роботі над цим так і нереалізованим проектом (“Галицьким збірником”) містяться у листах І.-Ю. Шпитковського від 19 травня та 17 жовтня 1929 р.²¹

У 1930 р. І.-Ю. Шпитковський став дійсним членом НТШ; у 1934 р. отримав ступінь доктора філософії Львівського університету. У міжвоєнний період він один з тих небагатьох в українському галицькому історичному середовищі, хто звернув увагу на геральдику та генеалогію. Уже у 1920-х рр. у нього з'явилась власна колекція монет, як згадували рідні, І.-Ю. Шпитковський збирав їх, починаючи з часу праці у Бережанах, тобто десь з 1921–1922 рр. У подальшому замовив собі окрему габльоту – спеціальну засклену шафку для зберігання музейних експонатів, у якій на численних висувних полицках, застелених вишневим оксамитом,

національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 8 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 397.

¹⁸ ВР ЛННБ. Архів Івана Крип'якевича. – Спр. 311.– [Арк.1–16]; Спр. 312. – [Папка 33]; Спр. 314. – [Арк. 57–58].

¹⁹ Про геральдичний доробок І.-Ю. Шпитковського див.: *Целуйко О.* Українська генеалогія та геральдика у працях Івана-Юліана Шпитковського // Генеалогічні записки. Вип. XIV (нової серії VIII). – Львів, 2016 [у друці].

²⁰ *Стеблій Ф.* Збірник Західна Україна – нездійснений проект М. Грушевського й І. Крип'якевича // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упоряд. Феодосій Стеблій. – Львів, 2001 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 8 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 766, 768.

²¹ ВР ЛННБ. Архів Івана Крип'якевича. – Спр. 311. – [Арк. 12].

лежали розташовані відповідно до форми та величини монети²². Нумізматичні пам'ятки були представлені й у колекції створеного за його активної участі перемишльського музею “Стривігор”²³. У свій час йому довелося попрацювати у комісії з упорядкування бібліотеки О. Барвінського, в якій було віднайдено списки та описи окремих нумізматичних колекцій та збірок з теренів України, зокрема й зі Львова²⁴. У 1950 та 1951 рр. І.-Ю. Шпитковський брав участь у роботі облікової та експертно-оціночної комісії, створених для перевірки університетської колекції монет та медалей. Як бачимо, інтерес до нумізматики у І.-Ю. Шпитковського не був випадковим, а сам він хоча і не став у повному сенсі слова фаховим вченим-нумізматом – у його науковій спадщині статті з ділянки історії монетної справи та грошового обігу відсутні, однак у зазначеній проблематиці орієнтувався добре. На допомогу йому приходили знання суміжних дисциплін – геральдики та сфрагістики. Недаремно у 1950-х рр. І.-Ю. Шпитковського називали “єдиним у Львові крупним ерудитом” в галузі нумізматики, сфрагістики і геральдики, до нього неодноразово звертались за допомогою у атрибуції окремих пам'яток, рецензуванні наукових статей з нумізматики тощо²⁵.

У 1945 р. вчений разом з родиною перебирається з Перемишля до Львова. Незважаючи на поважний вік, він поступив на роботу до відділу рукописів Бібліотеки Академії Наук УРСР у Львові (тепер – Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України), а з вересня того ж року працював за сумісництвом старшим викладачем кафедри історії середніх віків Львівського університету²⁶. Через декілька років ідеологічна кампанія боротьби із буржуазною школою М. Грушевського, що розгорнулася в Україні, призвела до того, що І.-Ю. Шпитковського звільнили як з університету, так і з Бібліотеки²⁷, і лише щасливий випадок дозволив йому зайняти посаду старшого лаборанта кафедри історії стародавнього світу і середніх віків. Там зберігалась закуплена на початку століття сфрагістична колекція, яка потребувала негайного впорядкування; існувала потреба в опрацюванні університетської збірки монет та медалей. З часом І.-Ю. Шпитковського як сумісника-погодинника допустили до викладання ряду допоміжних історичних дисциплін. Відбулось це попри те, що кількаразові спроби нострифікації його польського докторського диплома та отримання вченого звання доцента завершилися безрезультатно. Замість наукових та вчених титулів за І.-Ю. Шпитковського свідчили його знання та навички.

²² *Скородинська-Шпитковська С.* Український етнографічний, регіональний музей “Стривігор” в Перемишлі та його засновники. – С. 11

²³ Там само.

²⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 392. – Арк. 106–107.

²⁵ Див. рецензію на статтю І. К. Свешнікова “Монети Львівського карбування XVII ст. в збірці музею” (ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 391. – Арк. 1–8), на статтю І. Заяця “Монети Львівського карбування XIV–XV ст. в збірці Львівського державного історичного музею” (ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 38. – Арк. 11–12), лист І. Крип'якевича з проханням провести атрибуцію медалі (ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 78. – Арк. 1) та відповідь (власиво, чернетка відповіді) на нього І.-Ю. Шпитковського (ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 6. – Арк. 1–2).

²⁶ Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 2/Ос. – Спр. 139 – Арк. 7. 8 зв. 37

²⁷ Там само.

Навчальний процес. Нумізматику І.-Ю. Шпитковський розпочав викладати восени 1952 р. для студентів четвертокурсників, які спеціалізувалися по кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків. Курс завершувався заліком, а його обсяг становив 39 год. – саме така цифра зазначена у наказі на зарахування І.-Ю. Шпитковського на посаду. Щоправда, не зрозуміло, чи йшлося лише про лекційне навантаження, а чи сюди було включено і години за інші види роботи, які він мав виконувати (наприклад, консультації). У 1958/1959 навч. році, коли нумізматика читалась І.-Ю. Шпитковським востаннє, загальний обсяг курсу складав 32 год. Ймовірно, приблизно таким же (більше 30 год.) він був і в інші роки, хоча стверджувати про це можемо обережно: у наказах на зарахування вказувалась, як правило, лише загальна цифра годин для усіх курсів, які провадив І.-Ю. Шпитковський (див. Таблицю 1).

Таблиця 1. Лекційні курси, які викладалися І.-Ю. Шпитковським студентам історичного факультету

Навчальний рік	Предмети, які викладалися	Обсяг (у годинах)
1952/1953	Нумізматика IV курс Сфрагістика III курс Сфрагістика IV курс Геральдика III курс Геральдика IV курс	39 год. 35 год. 37 год. 35 год. 39 год.
1953/1954	Геральдика Нумізматика Сфрагістика	Загалом – 180 год.
1954/1955	Геральдика Нумізматика Сфрагістика	Загалом – 112 год.
1955/1956	Геральдика IV курс Нумізматика IV курс Сфрагістика IV курс	Загалом – 60 год.
1956/1957	Сфрагістика III курс Нумізматика IV курс	Загалом – 120 год.
1957/1958	Дисципліни, які викладалися, не встановлено	Кількість годин не встановлено
1958/1959	Нумізматика III курс	Загалом – 32 год.

Викладацьку діяльність І.-Ю. Шпитковський поєднував із керівництвом кафедральним Музеєм сфрагістики й нумізматики, практичну роботу по організації якого у виділених йому на факультеті двох кімнатках розпочав у вересні 1952 р. І.-Ю. Шпитковському довелось докласти значних зусиль щодо обліку ввірених його

пам'яток, створення відповідної експозиції, впорядкування музейної бібліотеки (не менше 200 томів), аж поки у 1954 р. Музей не запрацював на повну потужність. Його фонди та експозиція використовувалась у навчальному процесі. До нас дійшло й декілька фотографій тих часів, на яких І.-Ю. Шпитковський займається зі студентами в одній з кімнат Музею, демонструючи їм муляжі печаток. І хоча університетська нумізматычна колекція за часів роботи І.-Ю. Шпитковського так і не покинула стін бібліотеки, планами щодо її перевезення завадила відсутність спеціально обладнаної кімнати у головному корпусі університету по вул. Університетська, 1. Однак фонди Музею протягом 1950-х рр. поповнились декількома монетними скарбами та дарунками від поціновувачів історії. До прикладу, у 1952 р. було отримано як дар від професора Михайла Рудницького скарб срібних литовських монет з с. Підгайці Бережанського р-ну Тернопільської обл. (227 півгрошів початку XVI ст. та один львівський півгриш останніх років його карбування)²⁸; у липні 1956 р. студент Анатолій Колісниченко подарував Музею колекцію паперових грошей (переважно, перші радянські випуски)²⁹ тощо. У пригоді ставала і зазначена музейна бібліотечка, більшу частину якої склали німецькі, польські, французькі, австрійські видання з античної, середньовічної та новочасної нумізматики, енциклопедичні словники та спеціальні довідники. Треба відзначити, що І.-Ю. Шпитковський, на відміну від багатьох своїх колег з факультету, добре володів як класичними, так і новочасними мовами: знав польську, російську, німецьку, читав на французькій, італійській, угорській, деякий час студіював давньоєврейську (“гебрійську”, тобто іврит) та арабську³⁰. Усе це дозволяло йому створити фаховий курс з нумізматики, провадити на належному рівні заняття.

Як зазначалось вище, нумізматику І. Шпитковський викладав для студентів, котрі спеціалізувалися по кафедрі стародавнього світу і середніх віків. Це були невеликі групи четвертокурсників та третьокурсників до 10–11 осіб. Збереглися декілька чорнових відомостей відвідування занять. Так, в одній з них за 1956–1957 навч. рік бачимо імена восьми студентів³¹. Така ж кількість студентів відвідувала лекції наступного року³². У 1958–1959 навч. році займалось 10 осіб³³. Найбільше – одинадцять – відвідувало заняття у 1954–1955 навч. році³⁴. Групи були порівняно невеликі, однак тоді на історичному факультеті Львівського університету усього

²⁸ ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 27. – Арк. 6; Зварич В. В. Монетні скарби західноукраїнських земель як історичне джерело / В. В. Зварич // Вісник Львівського ордена Леніна державного університету ім. Івана Франка. Серія історична. – Вип. 8: Питання історії СРСР та УРСР. – Львів, 1972. – С. 155.

²⁹ Книга відвідувачів Музею сфрагістики й нумізматики ЛДУ. – С. 9. Дана Книга зберігається у фондах кабінету спеціальних історичних дисциплін ЛНУ ім. Івана Франка.

³⁰ ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 4. – Арк. 1–2.

³¹ Там само. – Спр. 20. – Арк. 1. Це були: Ольга Гарбар, Володимир Калінець, Микола Пелешишин, Віра Погорелова, Варвара Рябенко, Степан Струк, Жанна Тараканова та Неллі Трофимова.

³² ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 44. – Арк. 240 зв. Це були: Іванченко Любов, Карп'як Людвіга, Качан Зінаїда, Кузьменко Лідія, Мацюпа Стефанія, Ожубко Володимир, Сороківська Ірина, Стефанович Анна.

³³ Там само. – Спр. 167. – Арк. 1–10. Це були: Васильєва Неля, Казанкова Неля, Дупак Сталіна, Ветер Валентина, Гаврилюк Віталій, Гончарова Людмила, Климко Таміла, Ладика Оксана, Петровська Валентина, Райхінштейн Алла.

³⁴ Там само. – Ф. 266. – Спр. 48. – Арк. 10–11.

навчалось близько 50 студентів, і лише у 1958 та 1959 рр., коли було зліквідовано Львівський педагогічний інститут, а його студентів-істориків перевели на навчання до університету, число випускників зросло³⁵.

Заняття з нумізматики переважно відбувались у весняному семестрі, в той час як осінь відводилась для сфрагістики та геральдики³⁶. Щоправда, у 1956–1957 навч. році виклади тривали впродовж двох семестрів: від жовтня до червня місяця³⁷. Не була сталою і кількість занять – від 22 до 27. Відбувались вони регулярно, один-два рази на тиждень³⁸, однак відвідуваність їх студентами була різною. Інколи на заняття з'являлось двоє осіб; на деяких була відсутня ціла група, у інших випадках явка була посередньою³⁹. Пояснити це можна відсутністю у студентів спеціального інтересу до нумізматики, залученням до громадської чи партійно-комсомольської роботи тощо. Та й зі спогадів випускників 1950-х рр. (наприклад, С. Макарчук⁴⁰) знаємо, що більшою повагою та інтересом у студентського загалу користувались викладачі дещо молодшого покоління, такі як Дмитро Похилевич, Маркіян Смішко чи Іван Вейцківський, яким тоді було ледве за п'ятдесят. На їхньому фоні тихий сімдесятирічний Іван-Юліан Шпитковський (на момент початку викладів йому було 72, а у 1959 р. – 79 років), який погано бачив, розмовляв українською мовою з галицькими діалектизмами, сидів у себе в Музеї та був далекий від факультетського життя, виглядав як релікт старого дорадянського минулого. Свою любов до історії та музейництва він, очевидно, краще передавав у стінах свої експозиційних та фондових кімнат. Через Музей нумізматики і сфрагістики пройшли сотні вдячних відвідувачів: студентів денної та заочної форми навчання, колеги-викладачі, працівники інших наукових, освітніх та музейних установ, історики-аматори та ін. Через особисте спілкування свої перші уроки із сфрагістики і геральдики отримав і знаний дослідник печаток Віталій Гавриленко⁴¹.

У свої викладах із сфрагістики та геральдики частину часу І.-Ю. Шпитковський відводив практичним заняттям: вправам із опису та виготовлення муляжів печаток, блазонуванню гербів тощо. Не був позбавлений такої частини і курс нумізматики. Називалася вона: “практичні вправи для колекціонування та інвентарні описи”. Тут йшлося про роботу з віднайденими монетними скарбами та методикою їх датування, способи розрізнення автентичних та фальшивих монет, правила наукового опису монетного матеріалу та ведення необхідної облікової документації (карток), виготовлення відбитків монет та їх фотографування, розповідалося про

³⁵ Число випускників денної форми навчання у 1953 р. становило 51 особу, у 1954 р. – 60, у 1955 р. – 47, у 1956 р. – 55, у 1957 р. – 49, у 1958 р. – 97, у 1959 р. – 122, у 1960 р. – 54. Див.: Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Ювілейна книга / Упоряд. О. Вінниченко, О. Целуйко. – Львів, 2000. – С. 194–206.

³⁶ Так, наприклад, було у 1952/1953 та 1957/1958 навч. роках. Див.: ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 44, – Арк. 240 зв.; Спр. 27. – Арк. 4зв.

³⁷ Там само. – Спр. 20. – Арк. 1.

³⁸ Весною 1958 р. вони відбулися 4, 11, 12, 18, 19, 25, 26 березня, 1, 2, 8, 9, 15, 16, 18, 22, 23, 29, 30 квітня, 6, 7, 13, 14, 20, 21, 27, 28 травня, 3 червня. ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 44. – Арк. 240зв.

³⁹ Див., наприклад: ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 20. – Арк. 1; Спр. 48. – Арк. 10–11.

⁴⁰ Макарчук С. Побачене, почуте, пережите. Мемуарні мініатюри / Степан Макарчук / Київ: Аттіка, 2015. – С. 94–101.

⁴¹ Гречиш А. Наукова діяльність Віталія Гавриленка на ниві сфрагістики / Андрій Гречиш // Гавриленко В. Шлях до сфрагістики. – Київ; Львів, 2014. – С. 6.

роботу з очищення та консервації нумізматичного матеріалу, зрештою навіть про “способи набуття” монет та врахування при цьому ринкових цін на дорогоцінні метали, використання каталогів цін на монети⁴². Як і у курсах з геральдики і сфрагістики, було передбачено відвідування декількох міських музеїв та ознайомлення із їхніми нумізматичними колекціями. Йшлося, насамперед, про збірку університетського Музею нумізматики й сфрагістики та Львівський історичний музей⁴³.

Лекційний курс. Про змістовне наповнення курсу нумізматики, який викладався студентам, говоримо завдяки лекційним матеріалам, що залишив по собі І.-Ю. Шпитковський, та програмам чи їх частинам, що збереглися переважно у чернетках. Лекції, написані на листках зі шкільного зошита або аркушах такого ж чи дещо меншого формату, не раз були правлені автором або ж його помічниками (дружиною – *О. Ц.*), містять доповнення, приписки, термінологічні пояснення тощо. Відсутня і суцільна авторська нумерація тексту, поділеного в середині справи на п’ять папок. Видається, що деякі частини переставлені місцями, а окремі, як от нумізматика Польщі, повністю відсутні. Усе це ускладнює сприйняття матеріалу, а тому судити про структуру праці можемо з обережністю.

Курс умовно складається із декількох частин: 1) загальної теорії грошей та грошового обігу, тобто того, що ми можемо назвати складовою загальної економічної теорії або те, що за радянських часів викладали як політекономію; 2) основ нумізматики як науки з історією колекціонування включно; 3) історії монетного обігу та грошової справи часів античності, європейського середньовіччя та ранньомодерного часу, історії грошового обігу окремих європейських країн; 4) практичних порад, пов’язаних із колекціонуванням монет. Відповідно, першою відмітною рисою прочитаного І.-Ю. Шпитковським курсу було фактичне поєднання нумізматики як традиційної науки про монети із основами економічної теорії та музейництва. Це не свідчить про те, що сам автор так широко трактував завдання нумізматики. Власне в тексті його лекцій взагалі відсутнє визначення нумізматики як наукової дисципліни та її завдань, та й сам він очевидно не бачив необхідності у поданні належної дефініції. Тому на титульній сторінці лекцій йдеться про нумізматику як “історію монет”, у середині тексту – як про “допоміжну історичну науку”⁴⁴; у програмі курсу з 1955 р. нумізматику бачиться вже як “наука про гроші”⁴⁵. Паралельно І.-Ю. Шпитковський вживає термін “нумізматику” для означення певної сукупності монетно-грошових пам’яток, що відносяться до історії окремих народів чи країн (“Нумізматику франків”, “Чеська нумізматику”, “Українська нумізматику”, “руська нумізматику” тощо); “нумізматикуми” (ймовірно від німец. “Numismatik”), а не нумізматами він часто називає і фахівців, що займались вивченням історії грошей. Об’єктом (“матеріалом”) дослідження нумізматики у І.-Ю. Шпитковського виступають: 1) монети, під якими він розуміє “металевий грош”, “кусень металу як правний засіб платності”, “Кусень металу зі знаком його цінності й власності” та 2) “монетоподібні пам’ятки”⁴⁶ чи “монетоподібні предмети” – медальйони,

⁴² ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 47. – Арк. 14зв.

⁴³ Там само. – Спр. 44. – Арк. 240.

⁴⁴ Заголовок звучить “Нумізматику. Історія грошей”. Див. ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 44. – Арк. 1, 217.

⁴⁵ “Нумізматику, а наука про гроші”. Див.: ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 47. – Арк. 7.

⁴⁶ Там само. – Спр. 44. – Арк. 49, 55, 77.

плакети, жетони, марки і т.д. Окремо, якщо судити із доданої програми (див. Додаток А), на лекціях мало б йтись і про “допоміжні науки нумізматики”, однак що під ними розумів автор – не уточнено. У лекціях І.-Ю. Шпитковського розмиті і кордони між нумізматикую як історичною дисципліною та основами економічної теорії. Лише у кількох місцях, як наприклад після перерахунку функцій грошей чи “*платності за робочу силу*”, автор робить помітки, вказуючи, що не буде більш детально зупинятись на піднятих питаннях, оскільки це “*поза рамами наміченими нумізматикую*” та є предметом політекономіки⁴⁷. Усе вищенаведене, на нашу думку, свідчить про нечіткість розуміння самим автором завдань та цілей нумізматики, її місця у класифікаційному колі історичних дисциплін.

Наступною відмітною рисою розробленого І.-Ю. Шпитковським курсу є наголос на античній та середньовічній нумізматиці. Натомість він практично не торкається монетного обігу періоду після XVI ст. та історії паперових грошей. Докладно зупинившись на монетній справі та грошовому обігу країн Стародавнього Сходу, Греції та Риму, нумізматиці Візантії, германських народів часів “Великого переселення народів” та варварських королівств, Франкської держави, держав та міст Франції, Німеччини, Італії, Священної Римської імперії тощо, автор залишив поза своєю увагою нумізматику та боністику останніх двохсот–трьохсот років. Очевидно, визначальною у такому підборі лекційного матеріалу була та обставина, що курс був вузько орієнтованим на студентів, які спеціалізувалися по кафедрі історії стародавнього світу та середньовіччя.

Передує основному матеріалу доволі обширний список спеціалізованої літератури, щедро розбавлений працями з дотичної до нумізматики проблематики, насамперед з геральдики⁴⁸. Посилання на дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених розкидані і далі по тексті. І.-Ю. Шпитковський згадує роботи українських (К. Болсуновського, М. Біляшівського, І. Ступницького, В. Шугаєвського, М. Петровського, Б. Барвінського, В. Уляницького, Д. Яворницького, М. Грушевського, А. Ершова), польських (В. Віттига, Ф. Пекосінського, М. Гумовського), російських (С. Шодуара, О. Ільїна, П. Казанського, П. Любомірова, П. Мрочек-Дроздовського, С. Чиждова, О. Маркова, О. Орешнікова, Д. Прозоровського, І. Толстого, О. Черепніна), чеських (Е. Фіала), західноєвропейських (В. Ланглуа, К. Брамбілла, М. Кагіаті, Ф. Фріденсбурга, Ф. Саулсі, В. Гізеке) дослідників. З числа загальних праць долучено підручник з допоміжних історичних дисциплін А. Большакова (2-е видання, 1926 р.), двохтомник “История культуры древней Руси. Домонгольский период” під редакцією М. Вороніна, М. Каргера та М. Тіханової (1948 р.), дослідження М. Машкіна “Принципат Августа” (М.-Л., 1949). Чинний список літератури з нумізматики, який автор, мабуть, склав перед початком викладів, доповнювався і в подальшому. Свідченням цього є поява у ньому праць, котрі побачили світ після 1952 р., наприклад “Нумизматического сборника” під редакцією О. Сиверса (1955 р.)⁴⁹. Не відомо, щоправда, чи всі згадані роботи були опрацьовані безпосередньо І.-Ю. Шпитковським, а чи він дізнався про них із анотацій, рецензій,

⁴⁷ Там само. – Арк. 75–76.

⁴⁸ Там само. – Арк. 2–4.

⁴⁹ Йдеться про: Нумизматический сборник. Часть первая. Вып. XXV / Труды государственного исторического музея. Под редакцией А. А. Сиверса. – М., 1955. – 84 с.

бібліографічних оглядів, а то й праць інших дослідників. Так, для прикладу, могло бути із розвідкою Д. Багалія “Карты монетных кладов и находок отдельных монет Харьковской губернии”, опублікованою у матеріалах XII археологічного з’їзду. Згадуючи її, І.-Ю. Шпитковський посилається на “Бібліографію польської історії” у “Історичному кварталнику” (“Kwartalnik Historyczny”) за 1910 р.; літературу до монетного карбування у Львові XIV–XV ст. він міг запозичити із рецензованої ним праці І. Заяця і т.д.

Визначена нами перша частина⁵⁰ являє собою короткий конспект декількох відомих автору радянських робіт з політичної економії⁵¹ і повинна була розкрити перед слухачами марксистське розуміння суті, ролі та функцій грошей. Тут в нагоді І.-Ю. Шпитковському, чие становлення як вченого припало в “дорадянський” період, могли стати лекції, прослухані ним на обов’язкових для викладачів вищих навчальних закладів дворічних курсах вечірнього університету марксизму-ленінізму (успішно їх завершив у 1952 р.) та участь у регулярних семінарах вузівських викладачів з політекономії. Як зазначав І.-Ю. Шпитковський у звіті з січня 1953 р., саме у рамках цих семінарів він “студіював” працю Й. Сталіна “Економічні проблеми соціалізму в СРСР”⁵², посилення на яку знаходимо й у тексті лекцій. Можна лише здогадуватись, чи ця частина була автором включена до курсу з нумізматики за власною ініціативою, з метою більш докладного ознайомлення студентів з особливостями грошового ринку та історії грошей, а чи це було “побажанням” керівництва кафедри чи факультету. Можливо, розповіді про використання грошей як засобу експлуатації (“орудіє поневолення”) трудящих панівними верствами у середньовіччі та буржуазією у новіші часі, роль та місце грошей на першому етапі побудови комуністичного суспільства повинні були зняти застереження щодо роботи учня М. Грушевського на ідеологічному факультеті радянського університету чи допомогти в отриманні вченого звання доцента.

Початки нумізматики як галузі наукових знань І.-Ю. Шпитковський бачив у перших відповідних розвідках середньовічних теологів та юристів Томи Аквінського (“De regimine principum ad regem supri”, 1266), Ніколи Орема (автор трактату “Про походження, сутність та обіг грошей” – “*De origine, natura, jure et mutationibus monetarum*”), працях Габрієля Беля {“*De monetarum potestae simul et utilitate libellus aureus*”, 1542), істориків та правників XVI–XVII ст. (Дієго де Коваррубіасаї-Лейва, Мельхіор Голдаст), діяльності колекціонерів-антикварів XV–XVII ст. Щоправда, роботи тогочасних дослідників, на думку І.-Ю. Шпитковського, “не багато по-сунули науку нумізматику наперед”, та й стосувались в основному античності, і лише у XVIII ст. з’являється все більше вчених, котрі “систематизують сю науку без огляду на легковаження нумізматики істориками інших ділянок”, “змушують до поважнішого практикування цієї науки”. У подальшому визначну роль у становленні дисципліни відіграв професор Празького університету Йозеф фон Мадер (1754–1815), який “своїми критичними розвідками виводить нумізматику у правдиву умілість”, та вчені XIX ст., такі як Герман Гроте (1802–1896), Йоган

⁵⁰ ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 44. – Арк 46–55.

⁵¹ Вони названі І.-Ю. Шпитковським. Це, зокрема, стаття Генріха Козлова “Деньги при социализме”, опублікована у журналі “Большевик” за 1952 р. та його ж курс з політекономії “Сущность и функции денег” (М., 1949).

⁵² ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 27. – Арк. 4зв.

Лейцтманн (1798–1877) та Йоахім Лелевель (1786–1861)⁵³. Саме вони “змушують до поважного трактування нумізматики і до наслідування їх творів”. Свідченням активного розвитку дисципліни наприкінці XIX ст., на думку автора, було видання в Європі цілого ряду нумізматичних журналів німецькою, французькою, англійською, польською, російською, італійською, шведською мовами⁵⁴. Впадає в очі відсутність у переліку класиків нумізматичної науки Йосифа Еккеля (1737–1798), якого сучасні дослідники вважають засновником наукової нумізматики⁵⁵ і роботи якого використовував і сам І.-Ю. Шпитковський⁵⁶. Відсутні й будь-які згадки про викладання даної дисципліни у стінах Львівського університету.

Значний обсяг тексту⁵⁷ відведено історії грошей, кредиту і торгівлі в добу античності та середньовіччя. Автор послідовно розповідає про використання худоби та різноманітних предметів у якості товарогрошей, вживання у такій ролі шматків металу у Передній Азії, появу монет у стародавній Греції та Римі. Далі він переходить до візантійського карбування та монетно-грошової справи середньовіччя та ранньомодерного часу. Про структуру та змістове наповнення частин курсу говорять й назви виділених ним підрозділів: “Денарова епоха”, “Грошева епоха”, “Золота монета”, “Кредити і позики”, “Перші прояви фінансового капіталізму” тощо.

До античної нумізматики І.-Ю. Шпитковський звертається й на інших сторінках своїх лекцій⁵⁸. Розпочавши від перших грошово-вагових та монетно-грошових систем (“Вплив вавилонської вагово-монетної системи на грецькі системи”), автор переходить до короткого огляду грошових стосунків та монетної справи у містах Малої Азії, європейської Греції та на островах Середземноморського басейну, у Єгипті та Персії, Карфагені, Римі (“Грошева система на Егіні, Фокії і Хіосі”, “Мешканці Мілету винахідники монет”, “Перська монета 545 р. — 330 до н.е.”, “Римські монети”). Ця частина лекційного матеріалу являє собою добротну компіляцію праць попередників, та, очевидно, не претендує на оригінальність. Тим не менше, студенти отримували усю необхідну інформацію про історію виникнення стародавніх вагових одиниць, формування перших монетних систем, стопи давніх монет та їх співвідношення, монетні реформи тощо. Відмітною рисою цього викладу стало вплітання суто нумізматичного матеріалу у ширшу загальноісторичну канву.

У частині, присвяченій середньовічній нумізматиці⁵⁹, І.-Ю. Шпитковський зупиняється на монетних карбуваннях варварських держав, насамперед франків, та Візантії, а далі – монетах окремих володінь на території німецьких земель та Австрії. Коротко було схарактеризовано й розвиток монетної справи в Англії, Франції, Італії, Чехії та, що потрібно особливо відзначити, у скандинавських країнах (Данія, Швеція). Важливим доповненням до історії середньовічної нумізматики слугує й

⁵³ Там само. – Спр. 44. – Арк. 15–17.

⁵⁴ Там само. – Арк. 18.

⁵⁵ Шусть Р. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: навч. посіб / Роман Шусть. – К.: Знання, 2007. – С. 10; Котляр М. Ф. Нумізматика / М. Ф. Котляр // Енциклопедія історії України. Т. 7. – К.: Наукова думка, 2010. – С. 496.

⁵⁶ ВР ЛННБ. – Ф. 266. – Спр. 44. – Арк. 67, 162.

⁵⁷ Там само. – Арк. 67, 162.

⁵⁸ Там само. – Арк. 89–127, 138–147.

⁵⁹ Там само. – Арк. 148–204.

матеріал, котрий торкається монетного права та особливостей його поширення у країнах Європи, насамперед у Франції та Священній Римській імперії⁶⁰.

Зрозуміло, що найцікавішими для нас були б ті сторінки лекцій, котрі стосуються української нумізматики. Однак відповідна частина доволі лаконічна та нецілісна. Видається, що й сам І.-Ю. Шпитковський не цілком розумів, що ж вона становить. Свою розповідь він починає з тези про те, що *“Українська нумізматики, як і інші допоміжні історичні науки, слабо розвинена, чи радше сказати у пеленках, майже неопрацьована”*. Не зрозуміло також, куди автор відносив нумізматику давньоруської доби (монети “київського періоду”). Аналізові грошових відносин та монетної справи часів київських князів було відведено місце у розділі “Руська нумізматики”⁶¹. Саме тут подано літописні свідчення, згадки іноземних джерел та думки вчених про перші товарогроші на Русі (шкірки тварин), використання у якості платіжного засобу гривень та їх фракцій (“гроші як злитки металю”), обіг іноземної (римської, арабської, перської, західноєвропейської) монети, карбування Володимира Святославича та Ярослава Мудрого, зазначено легенди випущених ними монет. Опісля автор переходить до випусків північно-руських та російських володарів аж до царя Петра I, перераховує монети “північноруських” (російських) міст і князівств (Псков, Твер, Рязань, Суздаль, Новгород) із коротким аналізом їх тогочасних типів. Складається враження, що давньоруські монетні карбування І.-Ю. Шпитковським включено до російської спадщини. Однак це не зовсім так. Тут радше йдеться про тогочасну традицію викладання історії та суміжних дисциплін, базованих на повоєнній радянській (російській) візії питання, коли доба давньоруської держави викладалась у курсі “Історії СРСР”, а історія України (чи б пак, УРСР) починалась лише з XIV ст. Зрозуміло, що готуючи лекцію з “русської” (російської) нумізматики за працями російських же вчених та їх підручниками, І.-Ю. Шпитковський включив і давньоруський матеріал VIII–XIII ст. до неї. Однак коли автор звертається до української нумізматики, він знову згадує про золоті і срібні монети київських князів.

Власне щодо української нумізматики І.-Ю. Шпитковський обмежився лише набором окремих згадок та відомостей без детальнішого змалювання цілісної картини історії грошового ринку українських земель (див. Додаток Б). Так, щодо періоду княжих часів було наголошено на легендарних карбуваннях у Києві Болеславом Хоробрим польської монети з кириличним написом, на тому факті, що відповідна література хоча і містить натяки на випуск окремої монети в Галицькому й Перемишльському князівствах, однак поки-що їх віднайдено не було. Щодо епохи польсько-угорсько-литовського панування в Україні І.-Ю. Шпитковський обмежився згадкою про карбування (*“правдоподібно у Кракові”*) Казимиром III, Владиславом Опольчиком, Людовіком Угорським та Владиславом III для *“русинів”* Червоної (“Західної”) Русі окремих монет за взірцем польських квартників чи німецьких пфенігів. Згадано було, що великий литовський князь Александр Ягеллончик (1492–1506) випускав для Литви, а отже і українських земель у її складі, монети із зображенням Погоні; що після прилучення литовських земель до Польщі місцеві карбування стають не надто вартісними, з наслідуванням чи то

⁶⁰ Там само. – Арк. 128–132.

⁶¹ Там само. – Арк. 205–219.

тривежевої брами італійської Генуї, чи то великокняжих знаків київських монет. Далі йде різкий перехід аж до матеріалу ХХ ст. – українських банкнот за проектом Григорія Нарбути та вказівкою, що праця про ці паперові гроші Миколи Гнатишака залишилась в рукописі⁶². Додатково до української нумізматики І. Шпитковський пропонує залучати відповідні медалі та медальйони. Оце і все.

Чим визначена така лаконічність? Декількома обставинами. Дійсно, як стверджував І.-Ю. Шпитковський, українська нумізматики до середини ХХ ст. перебула якщо і не у “пеленках”, то на стадії розвою та становлення, а українських фахових нумізматів (не колекціонерів чи музейників!) можна було перерахувати на пальцях двох рук. Їх роботи подавали лише окремі фрагменти мозаїки без спроби створення цілісної картини історії розвитку грошового ринку та монетної справи в Україні. Гостро на той час стояло питання, що розуміти під українською нумізматику (як і під українською геральдику, українською сфрагістикою і т.д.), чи йдеться лише про монети та медалі, викарбувані за часів існування української держави, а чи й про гроші та їх замітники, що перебували в обігу на українських землях від давнини до наших днів; чи потрібно включати до української нумізматики карбування Кримського ханства та тих наддунайських князівств, у яких був сильним український (руський) елемент. Сучасні дослідження пробують дати відповідь на це питання, часто включаючи історію грошей та монетної справи в Україні в ширший контекст історичних подій⁶³. Зрештою, не забуваймо, що даний лекційний курс викладався у рамках спеціалізації історії стародавнього світу і середньовіччя, а не історії України, а тому головна увага приділялась античності та європейському середньовіччю.

Підводячи підсумки, вкажемо, що лекційні курси І.-Ю. Шпитковського зі спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, у тому числі і нумізматики, попри певну комплітаивність стали першими такого роду навчальними курсами у Львівському університеті у повоєнний час, а подвижницька діяльність історика щодо створення Музею нумізматики й сфрагістики дозволила зберегти у цілості сфрагістичну та нумізматичну колекції. Завдяки І.-Ю. Шпитковському не було перервано тяглість викладання зазначених дисциплін у Львові, створено умови для їх подальшого розвитку. Нумізматичні студії Володимира Зварича, дослідження сфрагістики Віталієм Гавриленком примножили та збагатили традиції львівських дослідників спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, однак вони б були неможливими без того внеску, який у свій час зробив І.-Ю. Шпитковський.

⁶² У тексті роботи автором помилково названо Володимира, а не Миколу Гнатишака. Микола Гнатишак (1903–1973) – український історик, дослідник нумізматики і боністики, автор ряду відповідних статей. У 1939 р. підготував до друку дослідження про гроші часів боротьби за українську державність у 1917–1920 рр., яке так і не вийшло друком через прихід радянської влади, а машинопис праці було втрачено. До роботи над згаданим матеріалом приступив знову незадовго до своєї смерті у 1970 р. Праця вийшла друком вже по його смерті у 1974 р. у Клівденді. З І.-Ю. Шпитковським був знайомий по роботі у музеї “Стривігор”. Див.: *Кікта С. Микола Гнатишак (1903–1973) / Степан Кікта // Український історик. – 1974. – № 1–3. – С. 182–183* (тут же див. бібліографію праць дослідника); *Ясь О. В. Гнатишак Микола / О. В. Ясь // Енциклопедія історія України. – К. : Наукова думка, 2004. – Т. 2. – С. 126.*

⁶³ Див. для прикладу: *Гроші України / Нац. банк України. Р. М. Шуст, А. Л. Крижанівський, О. П. Целуйко, В. Є. Швец, О. Д. Вовчак, З. М. Комаринська; Національний банк України. Харків: Фоліо; – К.: НБУ, 2011.*

**Додаток А. Програма І.-Ю. Шпитковського з нумізматики (1952 р.)¹.
Програма практичних вправ по нумізматиці, на IV курсі, групи історії середніх віків, т[е]к. [учого] року 1952/3.**

I.

- 1) Гроші в розумінні марксистської політичної економії: як результат стихійного розвитку товарного виробництва.
- 2) Функції грошей як засіб обігу, як засіб нагромадження платежу.
- 3) Різниця між буржуазним а марксистським поняттям істоти грошей.

II.

- 1) Предмет нумізматики та історії грошей.
- 2) Обсяг нумізматики і поділ її на часті.
- 3) Джерела і допоміжні науки нумізматики.
- 4) Зв'язки нумізматики зі сфрагістикою, геральдиком і метрологією.
- 5) Значення нумізматики.
- 6) Література про нумізматику (початок XVI. в., XVII, XVIII вік, виступ И. Мадера², розвиток науки в XIX ст.).
- 7) Матеріал нумізматики: гроші, монети, монетно подібні предмети (медаліони³, плакети, жетони, марки і т.д.).
- 8) Різниця між грішма⁴ а монетою.

III.

Загальна наука про монети.

- 1) Зовнішній бік монети.
- 2) Монетний матеріал (золото, срібло, мідь, платина, цина).
- 3) Вид монети (форма поверхні м[оне]ти, звичайно кругла – “барри”).
- 4) Величини і різнород[....⁵]ть проміри.
- 5) Різна вага і величина монет.
- 6) Картини на аверсі і реверсі монет.
- 7) Типи і фабрики монет.
- 8) Написи: окольний на полі і на обрізці монети; мова, форма букв, зміст написів і їх означення для вартості монет.
- 9) Вироблювання монет. Процес спорядження монет. Прилади до чеканення, стемпльовання⁶ і цеховання; вибивання брактеатів; менниці і мінцери⁷.

IV.

Колекціонування монет⁸.

- 1) В Італії, потім в Німеччині.
- 2) Збирання медалів.
- 3) Збірка за різними принципами (які вживали Thomsen-, Grotk-, Engel-, Serrire⁹).

¹ Текст додатків подано із збереженням авторського правопису.

² У тексті помилково – О. Мадера.

³ Так у тексті.

⁴ Так у тексті.

⁵ Так у тексті.

⁶ Не розбірливо.

⁷ Нижче ручкою дописано – “термінол[огія] нумізмата”.

⁸ Пізніше виправлено на “Вел[ікі] колекції монет і медалів в Європі”.

⁹ “Serrire” (?)

- 4) Поділ збірок на публічні та приватні, на загальні і спеціальні.
- 5) Поділ монет часовий і по краям державам (країнам)¹⁰.
- 6) Означування і опис монет: способи до цього; погляд¹¹ на стиль, на місця менниць, знаки мінцерів, опис основний¹².
- 7) Опис, фахові терміни, проби усталення (устійнення) часу, відрізнення правдивих монет від фальшивих і фальшивих від неавтентичних¹³.

V.

Історизовання грошей.

- 1) Нумізматика, а наука про гроші.
- 2) Роди грошей, що не є монетами: худоба як гроші, сукно-гроші, шкіра-гроші, паперові гроші у китайців, перстні як гроші і ин.[ше].

VI.

Монети в старовині.

- 1) У Єгиптян (слабі відомости).
 - 2) Винахід¹⁴ перших монет у Лідийців, удосконалення у греків.
 - 3) Грецькі монети (вже VII в. до н.е.). Монети срібні, золоті, електрон, около 400 р. до н.е. мідь (талант – міни – драхми – оболі).
 - 4) Найстарша егінецька стопа.
 - 5) Поділ грецьких монет: на властиві грецькі на континенті і островах, на римські і грецькі візантійського типу. їх територіальний обсяг монет і артизм картин на монетах і їх упадок¹⁵.
 - 6) Важніші¹⁶ мистці монет.
 - 7) Римські монети, поділ на конзулярні, імператорські.
 - 8) Роди римських монет: кусні металу (aes grave), круглі асси і їх части – Semis, срібні динари і золоті республіканські.
 - 9) Імператорські: золоті (aurei – Solidi), срібні від Діоклеціана, мідяні чеканені сенатом, крім монет поява срібних великих медалів. Погіршення срібла монет, реформа за Діоклеціана, поява золотих м[оне]т за Константина Великого.
- Візерунки переважно грецького походження – гарні, опісля гіршають. Значення монет, монетні урядовці¹⁷.
- 10) Візантійські монети (від 395–1453 р.), портретові, легенди латинські і грецькі, рисунок плоский, вид картин негарний, букви лихі, мимо того вартість¹⁸ велика, теми легенд не ясні. Монети споріднених династій з Візантійською (в Епірі і Тессалії).

¹⁰ Виправлено на “Поділ монет по часовим періодам і політ[ично]-географ[ічним] принципам”.

¹¹ Виправлено “З огляду на стиль”.

¹² Виправлено “Спосіб опису”.

¹³ Виправлено “різниця м[іж] правдивими монетами та між фальшивими та між фальшивими від не автентичних”.

¹⁴ Виправлено “примінення”.

¹⁵ Пункт правився, наприклад “їх територіальний обсяг”, замість “упадок” “варваризув[ання]”, замість “римські і грецькі візантійського типу” – “в римській і візантійській імперії”.

¹⁶ Вставка “грецькі”.

¹⁷ Додано “М[оне]ти провінцій”.

¹⁸ Додано “візант[ійських] монет”.

VII.

Середньовічні монети.

- 1) Італійські: папські¹⁹.
- 3) Німецькі монети²⁰: а) під час мандрівки народів; б) за Меровінгів, в) за Карла В[еликого] і Каролінгів.
- 4) Німецькі м[онети]: за саксонських і франконських імператорів – брактеати, за Гогенштауфів.
- 5) Монети французькі і англійські в сер[едніх] віках.
- 6) Монети північних держав, Норвегії, Швеції.

VIII.

Монети східної Європи.

- 1) В Польщі період денаровий, грошевий і період золотого; за часів²¹ Пястів, Ягайлонів, елекційних королів та монети після розборів. Типи монет після видів, родів металу і країн і міст менниць.
- 2) Руські монети: а) в виді скірок і їх частей, б) в формі злиток металів, в) привезені монети (римські, персько-арабські диргеми, англо-саські шілінги) і туземні монети, г) старші²² монети і нахідки в XVIII і XIX. в. – срібні Ярослава Мудрого і золоті Володимира, наук[ова] полеміка про них (Кунік, Марков, Савелев і інші).
- 3) Справа чекання монет за Дмитра Донського та татарські м[онети].
- 4) Монети за Івана III.
- 5) Монети різних удільних князівств і російських міст.
- 6) Розрухи з причини фальші грошей (девалюація)²³.
- 7) Сливці і денежники.
- 8) Етимологічне походження²⁴ назв “денга – копійка – алтин – чекан”.
- 9) Грошева руська система.
- 10) Типи руських монет XV в. (опис, легенда, візерунок, кари за фальшування).
- 11) Руські монети за XVI. в. і наступних віків²⁵.
- 12) Чотири типи монет в важніших²⁶ князівствах.
- 13) Згадка про монети галицького князівства.
- 14) Золоті монети – дарунки від царів²⁷.
- 15) Інші роди і види російських монет (защочна монета)²⁸.

IX.

Практичні вказівки для колекціонування.

Праця над найденими нумізматичними скарбами (кладами). [...] М[оне]ти як вказник на час зроблення кладу м[оне]т, праця над поділом. Відрізнення правдивих

¹⁹ У подальшому п.1 і п.2 об'єднанні у частину “Італійські: папські, м[онети] республік і міст”.

²⁰ Виправлено “монети германських племен”.

²¹ Виправлено “поділ на час панування”.

²² Вставка “руські”.

²³ У подальшому цей пункт перекреслено.

²⁴ Вставка “деяких”.

²⁵ У подальшому додано: “Метрологічна табеля Прозоровсь[кого]”.

²⁶ Вставка “руських”.

²⁷ Початково: “Ціль золотої монети – дарунки від царів”.

²⁸ Додано: “Право монетне практичні вказівки”

автент[ичних] від фальшивих, й фальшивих від неавтентичних. Способи пізнання їх. Становище колекціонерів до фальш[ивих] монет, до куснів монет.

Опис, відбитки м[оне]т. Способи для означування м[оне]т з огляду на стиль, на фабрику м[он]ет. Наук[овий] опис (з ужиттям нум[ізматичних] термінів, проби, устійнення загальн[их] нум[ізматичних] термінів.

Очищення, консервація, відбитки монет (фотографування) і ін.), способи набутя (? – *О. Ц.*) [...] обміном, та купня, ринкові ціни м[оне]т. Каталоги цін. Списки монет в канцелярській] та картов[ій] формі. Береження [...].

X.

Монетна збірка нашого Музею.

XI.

Літерат[ура] предмету.

Додаток Б. Уривок із тексту лекцій з нумізматика І.-Ю. Шпитковського.

Українська нумізматика – як і інші допоміжні історичні науки слабо розвинена, чи радше сказати у пеленках, майже неопрацьована. Вже при обговоренні польської нумізматика було, що для Червоної (Галицької) Русі, що переходила як провінція до Польщі, карбувалися монети.

Про київські золоті й ср[ібні] монети з родинними знаками в[еликих] київських князів (вони часом удекоровані ще хрестом на 1 рамені) вище була мова.

При польській нумізматичі згадували ми, що Болеслав I Хоробрий в Київі 1018 р. карбував польську монету з кирил[ичним] написом.

В літературі є натяки, що в Галицькому й Перемиському князівстві карбувалися окремі монети, які одначе покищо до нас не дійшли.

Коли Галичина (як Червона Русь) прийшла до Польщі по смерті останнього гал[ицького] князя 1340 р., – нові польско-мадярські володарі карбують для русинів для Зах[ідної] Русі – окремі гроші.

І так знані є руські монети за Казимира В[еликого] (або III), Володислава Опольчика, Людвика Мадярського (Угорського) та Володислава III.

Се все або монети на зразок польських монет на зразок “квартників” або “німих” феніків, з ініціалом Володаря, або зі знаком корони.

Місце менниці сих грошей монет правдоподібно Краків.

Для Литви б'є Олександр Яг[елон]ич (1501-6) монет з Литовським їздцем т.зв. “Погонею”.

Після прилучення Литви до Польщі карбуються монети, не дуже вартісні, з V наслідуванням (за одними нумізматиками) тривежевої брами італ[ійської] Генуї у (Дженуви), за другими – наслідування великокняжих знаків – київських монет.

В рр. від 1917–20 поява українських банкнотів кількох типів роботи Нарбути. Праця про ці українські паперові гроші того часу: Вол. Гнатишака- молодшого, остала в рукописі.

До української нумізматика належить зачислити нумізматик[и] такі як медалі, медаліони, дво- і однобічної різьби – девоціопольного (? – *О. Ц.*) змісту, та однобічні знаки світського, переважно історично-ювілейного змісту.

Сі останні не раз вийшли з руки наших першорядних графіків.